

Ένα άγνωστο κωνσταντινουπολίτικο έργο της Κασσιανής μοναχής στα Ιεροσόλυμα: Μια πρώτη προσέγγιση

Εισαγωγή

Τα κωνσταντινουπολίτικα εργαστήρια και η κατασκευή των κεντημάτων από φημισμένες κεντήτριες, όπως η Δεσποινέτα του Αργύρη (17ος αι.), η Μαριώρα, η Ευσεβία και η Κοκόνα του Ρολωγά (18ος αι.) καθώς και άλλες, αποτελούν ακόμα μεγάλο πεδίο για έρευνα και μελέτη. Πολλά από αυτά τα έργα, κυρίως Ορθόδοξα εκκλησιαστικά υφάσματα, είναι αποθησαυρισμένα σε ιερά καθιδρύματα, μουσεία και ιδιωτικές συλλογές. Μία από τις κεντήτριες του 18ου αιώνα είναι και η Κασσιανή μοναχή. Ένα από τα έργα της, με κεντημένη επιγραφή και χρονολογία (1786), χρησιμοποιείται ως βήλο στην Ωραία Πύλη στον Ιερό Ναό της Αναστάσεως, «Καθολικόν», στα Ιεροσόλυμα, έναντι και στα ανατολικά του ιερού κουβουκλίου. Η συγκεκριμένη ανακοίνωση αποσκοπεί να παρουσιάσει, για πρώτη φορά, ένα άγνωστο Ορθόδοξο εκκλησιαστικό ύφασμα της μεταβυζαντινής τέχνης και τη μεθοδολογία για την έρευνά του στο μέλλον.

Κωνσταντινουπολίτικα κεντήματα

Σε συλλογές στον ελλαδικό χώρο και στο εξωτερικό φυλάσσονται σπουδαία δημιουργήματα της μεταβυζαντινής εκκλησιαστικής κεντητικής μέσα από τα οποία αναδεικνύονται εργαστήρια και επώνυμοι κεντητές και κεντήτριες. Μεγάλο ενδιαφέρον για τους μελετητές είχαν πάντοτε τα έργα που προέρχονταν από κωνσταντινουπολίτικα εργαστήρια, θέμα που διερευνά και η παρούσα εργασία.

Τα κωνσταντινουπολίτικα εργαστήρια, που είχαν ιδρυθεί από φημισμένες κεντήτριες, όπως η Δεσποινέτα του Αργύρη (17ος-18ος αι.), η Μαριώρα (18ος αι.), (Θεοχάρη 2006: 179-183), η Ευσεβία (18ος αι.), η Κοκόνα του Ρολωγά (18ος αι.), με αξιόλογες μαθήτριες (Παπασταύρου 2007:5-18) και με κεντητές, όπως οι ιεροδιάκονοι Χριστόφορος Ζεφάρ (Θεοχάρη 2006: 191), Φιλόθεος από τη Χίο, κ.ά., προσφέρουν μεγάλο πεδίο για έρευνα και μελέτη τόσο των κατασκευαστικών υλικών (βαφές, μεταλλικά νήματα, ίνες) όσο και της ιστορίας των εκκλησιαστικών υφασμάτων και μοτίβων.

Ορθόδοξα εκκλησιαστικά υφάσματα είναι αποθησαυρισμένα σε ιερά καθιδρύματα, μουσεία και ιδιωτικές συλλογές και πάρα πολλά απ' αυτά δεν έχουν καταγραφεί, ούτε γνωρίζουμε την κατάσταση διατήρησής τους. Μία από τις κεντήτριες που έχει διακριθεί στην κατασκευή εκκλησιαστικών έργων του 18ου αιώνα είναι η Κασσιανή μοναχή. Έργα της, δημοσιευμένα μέχρι σήμερα, είναι οι δύο επιτάφιοι στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο που τους «συνυπογράφει» με βελόνα με την Κοκόνα του Ρολωγά (Παπασταύρου 2007:5-18).

- 12| Ένα ακόμα έργο της Κασσιανής μοναχής, άγνωστο στην επιστημονική κοινότητα, εντοπίστηκε από τον γράφοντα το 2004. Είναι το βήλο που διακοσμεί την Ωραία Πύλη στον Ιερό Ναό της Αναστάσεως στα Ιεροσόλυμα.

Εικ. 1. Το βήλο της Ωραίας Πύλης στον Ιερό Ναό της Αναστάσεως, «Καθολικόν», στα Ιεροσόλυμα.

Σύντομη περιγραφή του έργου

Το αρχικό κέντημα, στο κέντρο του βήλου, είναι ραμμένο πάνω σε νεώτερο κόκκινο μεταξωτό ύφασμα μεγαλύτερων διαστάσεων. Το νεώτερο ύφασμα διακοσμείται με περιελισσόμενα ακανθώδη φύλλα, που η βάση τους είναι ένας μικρός ρόδακας με αστερίσκο στο κέντρο. Στο κάτω τμήμα του νεώτερου υφάσματος υπάρχει πλουσιότερη διακόσμηση, όπως μικρά εξαπτέρυγα, δύο τύποι διαφορετικών σταυρών και ανθεμωτά επαναλαμβανόμενα μοτίβα. Στο έργο της Κασσιανής εικονίζεται στο κέντρο ο Χριστός, εντός του αγίου ποτηρίου, να ευλογεί με τα δύο χέρια. Παριστάνεται μετωπικά, σε προτομή, γενειοφόρος με χιτώνα και ιμάτιο, και πλαισιώνεται από δύο σεβίζοντες αγγέλους που πατούν σε σύννεφα. Ο κόκκινος μεταξωτός κάμπος κοσμείται με αστέρες και μικρούς ρόδακες. Πάνω αριστερά και δεξιά, κοντά στον Χριστό, εικονίζονται δύο χερουβείμ. Συχνά απαντάται στους μεταβυζαντινούς χρόνους η

απεικόνιση του ευχαριστιακού Χριστού, θέμα γνωστό ήδη από τον 14ο αιώνα, όπως παρατηρούμε και σε άλλα βήλα της ίδιας περιόδου εποχής: βήλο της Μονής Παναχράντου της Κοκόνας του Ρολωγά, του 1743 (Κορρέ-Ζωγράφου 1985:100), βήλο του Μουσείου Μπενάκη που χρονολογείται στα 1801(Βέη-Χατζηδάκη 1953: 60), ή το πολύ νεότερο βήλο της Γρηγορίτσας (1857), στον Άγ. Φωκά στην Κωνσταντινούπολη (Καρύδης 2006: 67-71).

Μεγάλη ομοιότητα, εικονογραφικά, με το εξεταζόμενο έργο έχει το βήλο της Παναχράντου στην Άνδρο, κεντημένο από την Κοκόνα. Το ύφασμα, στο κάτω μέρος, φέρει κεντητή μεγαλογράμματη έμμετρη επιγραφή, η οποία μαρτυρεί φαναριώτικο περιβάλλον:

ΜΑΛΑΜΑΤΕΝΗΑΣ Κ(ΑΙ) Γ · ΕΝΕΤΗ + ΑΨΠΣ^ω (1786)· ΠΟΝΟΣ ΔΕ ΚΑΚΙΑΝΗΣ ΜΟΝΑΧΗΣ
Γ Τ / ΥΠΟΘΕΜΑ ΠΡΟΣΦΕΡΩ ΣΟΙ ΔΟΧΕΙΟΥ ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΣΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΘΕΙΟΥ
/ ΠΥΛΗΝ ΤΕ ΧΡΙΣΤΕ ΠΡΟΣΦΕΡΩ ΣΟΙ ΩΡΑΙΑΝ ΠΡΟΣΦΥΛΑΞΙΝ ΨΥΧΗΣ ΚΑΙ ΣΩΜΑ ΤΕ
ΝΑΙΑΝ / ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΣΟΥ ΦΙΛΟΞΕΝΙΣ ΟΜΟΥ ΣΥΝ ΤΟ ΣΥΜΒΙΩ ΑΦΙΕΡΩΣΑΣΑ ΑΥΤΩ ΕΝ
ΤΑΦΩ ΣΟΥ ΤΩ ΘΕΤΩ

Το κεντρικό θέμα περικλείεται με πράσινο μεταξωτό ύφασμα, που διακοσμείται κι αυτό με μικρά εξαπτέρυγα που περιβάλλονται από πλούσια ανθεμωτά μοτίβα (περιελισσόμενα γαρούφαλλα). Στο άνω μέρος του πράσινου υφάσματος υπάρχει στο κέντρο Μικρή Δέηση. Ο Χριστός, ως Μέγας Αρχιερέας, εικονίζεται ένθρονος, σχεδόν μετωπικός, με τα πόδια ακουμπισμένα σε χαμηλό υποπόδιο. Υψώνει το δεξί χέρι μπροστά στο στήθος, σε κίνηση ευλογίας, ενώ με το αριστερό κρατεί ανοιχτό Ευαγγέλιο.

Ο χαμηλός περίτεχνος θρόνος θυμίζει μεταβυζαντινά εικονογραφικά πρότυπα. Εκατέρωθεν του Χριστού εικονίζεται η Παναγία με ανορθόδοξο τρόπο (δηλαδή δεξιά αντί για αριστερά, σε κλίση $\frac{3}{4}$ και όχι σε στάση δέησης, αλλά σε στάση παρόμοια με αυτή που απεικονίζεται συνήθως στον Ευαγγελισμό) και ο Άγ. Ιωάννης δεξιά, σε στάση δέησης κι αυτός όπως η Παναγία, με τα πόδια ακουμπισμένα σε χαμηλό υποπόδιο.

Οι γεμάτες μορφές και η τεχνική απόδοση των ενδυμάτων και των προσώπων παραπέμπουν από τεχνοτροπική άποψη σε ζωγραφικά έργα του 18ου και 19ου αιώνα.

Δίπλα στην Παναγία και στον Ιωάννη απεικονίζονται μέσα σε μέταλλο οι δύο ευαγγελιστές με τα σύμβολά τους, ενώ οι δύο άλλοι, με τα σύμβολά τους και αυτοί, παρουσιάζονται στο κάτω τμήμα.

Η κατάσταση του υφάσματος είναι γενικώς καλή και δεν χρειάζονται στερεωτικές επεμβάσεις ή άλλου τύπου επεμβάσεις για τη συντήρησή του. Ωστόσο, θα πρέπει να διερευνηθούν και να μελετηθούν με ιδιαίτερη προσοχή ορισμένα θέματα, όπως: (α) αν ανήκουν όλα τα τμήματα στο αρχικό έργο της κεντήτριας, (β) αν μπορούν να βρεθούν ομοιότητες, μετά από φυσικοχημικές αναλύσεις των κατασκευαστικών υλικών (ίνες, βαφές και μεταλλικά νήματα), με άλλα έργα της συγκεκριμένης κεντήτριας, και (γ) ποια η σχέση των διακοσμητικών μοτίβων με αυτά που γνωρίζουμε από άλλα αντίστοιχα έργα.

Ολοκληρώνοντας, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι σκοπός της μελέτης είναι αφενός να παρουσιαστεί το άγνωστο αυτό Ορθόδοξο εκκλησιαστικό ύφασμα της μεταβυζαντινής τέχνης και αφετέρου να διερευνηθεί περαιτέρω, σε συνεργασία και με άλλους φορείς που έχουν στην κατοχή τους έργα της συγκεκριμένης κεντήτριας.

14 | Βιβλιογραφία

- Βέη-Χατζηδάκη, Ευγ. (1953), *Μουσείον Μπενάκη. Εκκλησιαστικά κεντήματα*, Αθήναι.
- Θεοχάρη, Μ. (2006), *Διαδρομές στο Βυζάντιο. Επιφυλλίδες και διαλέξεις της Μαρίας Θεοχάρη*, Αθήνα, Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο.
- Καρύδης, Χ. (2006), «Πέτασμα Ωραίας Πύλης από τον Ι. Ν. Αγίου Φωκά (Τουρκία). Καταγραφή φθορών και επεμβάσεις συντήρησης», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 101: 67-71.
- Καρύδης, Χ. (2014) (επιμ.), «Τα γνωστά και άγνωστα: Μελέτη και συντήρηση τεσσάρων κωνσταντινουπολίτικων λειτουργικών υφασμάτων», *1η Συνάντηση Συντήρησης & Μελέτης Εκκλησιαστικών Κειμηλίων*, Θεολογική Σχολή της Χάλκης, 12 Ιουλίου, 2014: 10-12.
- Κορρέ-Ζωγράφου, Αικ. (1985), *Μεταβυζαντινή-Νεοελληνική εκκλησιαστική χρυσοκεντητική*, Αθήνα.
- Μερτζιμέγκης, Ν. (2013), «Ποδιαίς τρανές διά μαγκάνου επτά...» του ηγεμόνα της Μολδαβίας Vasile Luru (1634-1653) στη Μονή Βατοπεδίου», *Δελτίο Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, ΛΔ: 349-360.
- Παζαράς, Ν. – Δουλγκέρη, Ε. (2008), «Κεντητός επιτάφιος της Κοκκώνας του Ιωάννου στη Θεσσαλονίκη», *Μακεδονικά, 37ος τόμ (Α.Ζ)*, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: 89-104.
- Παπασταύρου, Ε. (2007), *Κεντητές, κεντήτριες & κεντήματα στην Κωνσταντινούπολη (17ος -19ος αιώνας)*, Υπουργείο Πολιτισμού – Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο: 5-18.
- Σπυριδάκης, Γ. (1958), «Παρατηρήσεις επί ενδυμάτων τινών κατά την πρώτην βυζαντινήν περίοδον», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου*, 9 και 10.
- Στουφή-Πουλημένου, Ι. (1999), *Το φράγμα του Ιερού Βήματος στα παλαιοχριστιανικά μνημεία της Ελλάδος. Μελέτη αρχαιολογική και λειτουργική*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεολογική Σχολή, Κληροδοτήματα, Βασιλ. Α. Μωραΐτου.

Δρ. Χρήστος Χ. Καρύδης
Επικ. Καθηγητής Προληπτικής Συντήρησης Οργανικών Έργων Τέχνης
Ιόνιο Πανεπιστήμιο - Τμήμα Περιβάλλοντος
Κατ/νση: Συντήρηση Αρχαιοτήτων & Έργων Τέχνης
c.karydis@ionio.gr